

דברי תורה לפרשת ראה

מאת הרב ארי דוד קאהן

קדושה ריכוזית וקדושה ביזורית

בפרשת ראה, משה ממשיך להכין את העם לקראת החיים החדשים בארץ ישראל. הוא מזהיר אותם שוב ושוב שלא לנכס לעצמם את דרכי הפולחן הפגאניים של יושבי הארץ, אשר עובדים את אלוהיהם "תחת כל עץ רענן". במקום הביזור הפולחני הרווח בארץ כנען, משה מדגיש, עליהם לבנות מקום פולחן מרכזי; שם, ורק שם, הם יביאו קרבנות לה'. בחינה ראשונית של האזהרות של משה עלולה להביא את הקורא להסיק שהתוקף של היהדות, הפולחן והחוויה הדתית היהודית, מוגבלים למקדש המרכזי אשר תיבנה לאחר דורות בירושלים, או למשכן אשר ימלא את תפקיד המקדש עד שזה ייבנה. אך ציונים נוספים המוזכרים בהמשך הפרשה מוכיחים שתפיסה זו של קדושה ריכוזית אינה מדויקת: אלמנט חדש של קדושה מתגלה בפרשת ראה, וקדושה זו מבוזרת יותר מכל מה שהכרנו.

ענין שנת השמיטה כבר הוצגה בתורה פעמיים קודם לפרשתנו זו: פעם אחת באופן תמציתי בפרשת משפטים¹, ופעם נוספת בהרחבה בפרשת בהר². בשנת השמיטה, אנו מצווים להפקיר את השדות, הפרדסים והגנים בארץ ישראל ולהזכיר לעצמנו שהבעלות האמתית על הארץ היא של הקב"ה. במשך שש שנים, אנחנו מעבדים את האדמה ונהנים מפירותיה, אך בשנה השביעית אנחנו זוכרים שלאמיתו של דבר, אנחנו דיירים – ובעל הבית הוא ריבונו של עולם. "בעל הבית" מציב כללים מאד ספציפיים וברורים, ודיירים החפצים להמשיך ולחיות בארצו חייבים לכבדם. ואכן, משה מזהיר ומסביר באופן שאינו משתמע לשני פנים, שעם ישראל יורש את הארץ ומוריש את שבעת העמים היושבים עליה - לא מתוקף היותם בעלי זכויות כלשהם, אלא כקיום של הברית שנכרת עם האבות³, וכתוצאה מהתנהגות מאד לא ראויה של אותם שבעה עמים. יושבי ארץ כנען יגורשו מפני עם ישראל מהסיבה הפשוטה ביותר: הם לא צייתו לכללים הבסיסיים ש"בעל הבית" הציב - ואם עם ישראל יפר את הברית ויתנהג כמוהם – סופה להיגלות כמוהם⁴.

אם כך, כיצד זוכים לארץ ישראל? ברור שנדרש יותר מהימנעות מעבודת אלילים. הקב"ה דורש שנבנה חברה צודקת, והאלמנט החדש של קדושה שבפרשתנו מכווון למטרה זו בדיוק: "שמיטת כספים", או בלשון מעט יותר מודרנית, מחיקת חובות, בתום שנת השמיטה⁵.

¹ שמות פרק כג, י-יא

(י) ויש שנים תנרע את-ארצך ואספת את-תבואתה: (יא) והשביעית תשמיטנה ונטשתה ואכלו אביגי עמך ויתרם תאכל תינת השערה קור תעשה לכרמך לזיתך:

² ויקרא פרק כה, א-ז

(א) וידבר ה' אל-משה בקר סיני לאמר: (ב) דבר אל-בני ישראל ואמרת אליהם פי תבאו אל-הארץ אשר אני נתון לכם ושבתה הארץ שבת לה': (ג) יש שנים תנרע שדה ויש שנים תזמר פרמך ואספת את-תבואתה: (ד) ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדה לא תזרע וכרמך לא תזמר: (ה) את ספיח קצירך לא תקצור ואת-ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ: (ו) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לה ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: (ז) ולבקהמתך ולתניה אשר בארצך תהנה כל-תבואתה לאכל: ס

³ דברים פרק ז

(ז) לא מרפכם מפל-העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם כי-אתם המעט מפל-העמים:
(ח) פל מאהבת ה' אתכם ומשמרו את-השבעה אשר נשבע לאבותיכם...

⁴ דברים פרק ט, ד-ה

(ד) אל-תאמר בלבבך בהנה ה' אלהיך אתם מלפניו לאמר בצדקתו הביאני ה' לרשת את-הארץ הזאת וברשעת הגוים האלה ה' מורישם מפניו: (ה) לא בצדקתך ובישר לבבך אתה בא לרשת את-ארצם כי ברשעתו הגוים האלה ה' אלהיך מורישם מפניו ולמען הקים את-הדבר אשר נשבע ה' לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב:

⁵ דברים פרק טו, א-יא

(א) מקץ שבע-שנים תעשה שמיטה: (ב) וזה דבר השמיטה שמוט כל-בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא-יגש את-רעהו ואת- אחיו כי- קרא שמיטה לה': (ג) את-הנכרי תגש ואשר יהיה לה את-אחיה תשמט ידך: (ד) אפס כי לא יהיה-כף אביון כי-כרה יברכה ה' בארץ אשר ה' אלהיך נתן-לה נחלה לרשתה: (ה) רק אם-שמוע תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות את-פלי-המצוה הזאת אשר אנכי מצוה היום: (ו) כי-ה' אלהיך ברכך כאשר דבר-לך והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבט ומשללת בגוים רבים וכה לא ימשלו: ס (ז) כי-יהיה כף אביון

בשנה השביעית, אסור לעבוד את האדמה; אפילו גידולים הצומחים מאליהם נחשבים כהפקר. רק כך נוכל להפנים את הרעיון המרכזי: הארץ אינה שייכת לאף אחד מאתנו. ברם, בעיה "קטנה" עלולה להיווצר כתוצאה מהשבת העבודה החקלאית במשך שנה שלמה: הישרדות. האיכר מפקיר את אדמותיו; כל מי שזקוק לגידולי שדותיו יכול לבא וללקט כפי צרכו בשנה השביעית. הנטל של שמירת מצות השמיטה נופלת לחלוטין על כתפיו הצרות של החקלאי היהודי. גם אם יחסוך במשך שש שנים על מנת לשרוד את שנת השמיטה, שנה שלמה ללא הכנסה יעמיד אותו בפני קושי כלכלי עצום.

ובדיוק למצב הזה מכוונות המצוות של הלוואה ושמירת כספים – יצירת חובות ומחיקתן. מי זקוק להלוואה יותר מהחקלאי נטול ההכנסות בשנה השביעית? ומי יותר מתאים ללוות לו את הכסף הדרוש למחייתו בשנת השמיטה מאשר אחיו היהודי אשר אינו עוסק בחקלאות, ואשר פרנסתו בשנה השביעית אינה נפגעת – ואולי אף משגשגת משום שבאותה שנה הוא אוכל חנם מיבול הארץ? במשך שנת השמיטה, תושבי הערים צוברים חסכונות; שנת השמיטה מאפשרת לכל מי שאינו עוסק בחקלאות להתחזק כלכלית על ידי צמצום ההוצאות. אך החקלאי חווה את שנת השמיטה באופן הפוך: בכל יום שעובר, חסכוניותו מתדלדלים, ומצבו הכלכלי מתערער והולך. פרשת ראה נותנת מענה למשק היהודי: מצוות השמיטה, הלוואה, ושמירת הכספים מחזירים איזון למערכת הכלכלית של ארץ ישראל. והרי הצורה השורשית והראשונית ביותר של צדק חברתי, ושל חלוקת ההון באופן יותר שוויונית: בשנת השמיטה, הרווחים שנצברו מלקיטת סחורה חקלאית חנם מוחזרים לחקלאים על מנת לסייע להם בשנה שאין בה סחורה בפירות האדמה. בדרך זו הנטל של השבתת המשק החקלאי והפקרת הקרקעות אינו נופל על החקלאים בלבד. לכל שאר העם מוטלת החובה – והזכות – להשתתף במצות השמיטה על ידי מתן הלוואות לחקלאים נזקקים באותה שנה, ולהשמיט את הלוואה בתום שנת השמיטה.

אל לנו להחמיץ את המסר הסמוי הגלום במצות שמירת כספים: כשם שארץ ישראל ופירותיה קדושים, ושייכים, בסופו של דבר, לקב"ה, כך גם ההון הנצבר על ידי יושבי הארץ. בין אם בית אב מתפרנס מעבודת האדמה או מסחורה, מחקלאות או מתעשייה – הפרנסה היא מאת ה', וההון הנצבר – בדיוק כמו האדמה עצמה – היא שלו. שני הציוויים – שמירת הארץ ושמירת כספים – נובעים מאותו מקור, ובשניהם הקב"ה שולח לנו מסר זהה: אבינו שבשמים הוא הזן והמפרנס הבלעדי.

הלל הזקן, מגדולי חכמי המשנה, היה מודע למסר הגדול של מצוות השמיטה. ולכן, על מנת לשמור את הרוח והכוונה של שני המצוות גם יחד, הוא תיקן את תקנת הפרוזבול – תקנה מושמצת בפי רבים אשר לא מבינים את יסודותיה וכוונותיה. בתקופה שבו רב העם לא ישב בארץ ישראל, הלכות השמיטה נשמרו מתוקף גזרה דרבנן;

מאתד אהיה באתד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר־הָ אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לֹא תֹאמַי אֶת־לִבְכֶּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת־יְדֶיךָ מֵאַחֶיךָ הָאֲבוֹנִים: (ח) כִּי־פָתַח תִּפְתָּח אֶת־יְדֶיךָ לֹא וְהֵעֵבַט תִּעֲבִיטֶנּוּ דֵי מַחֲסָרֹו אֲשֶׁר יִחַסֵּר לֹו: (ט) הַשְּׁמֵר לָךְ פֶּן־יִהְיֶה דְבַר עִם־לִבְכֶּךָ בְּלִיעַל לֵאמֹר קָרְבָּה שְׁנַת־הַשְּׁבִיעִי שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרַעַה עֵינֶיךָ בְּאֵחֶיךָ הָאֲבוֹנִים וְלֹא תִתֵּן לָו וְקָרָא עֲלֶיךָ אֱלֹהֶיךָ וְהָיָה בְּךָ חֵטָא: (י) נָתַן תַּמָּן לָו וְלֹא־יִרַע לִבְכֶּךָ בְּתַמָּן לָו כִּי בְּגִלְלוּ הַדְּבַר הַזֶּה יִבְרַךְ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל־מַשְׁלַח יָדֶךָ: (יא) כִּי לֹא־יִחַדֵּל אֲבוֹנִים מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל־כֵּן אֲנִי מְצַוֶּךָ לֵאמֹר פָּתַח אֶת־יְדֶיךָ לְאֲחֶיךָ לְעֵנֶיךָ וּלְאֲבִינֶךָ בְּאַרְצֶךָ: ס

6 חזקוני דברים פרישת ראה פרק טו פסוק ב

לא יגש המשה את רעהו ואת אחיו כי קרא הלוה שמטה לשדותיו לשם שמים ואין לו במה יפרע ואינו זורע ואינו קוצר, אבל בשאר שנים אדם זורע וקוצר ואם המלוה דוחקו אומר לו המתן לי עד שאמכור את תבואתי.

7 משנה מסכת שביעית פרק י משנה ג

פרוזבול, אינו משמט. זה אֶחָד מִן הַדְּבָרִים שֶׁהַתִּקְוָה הַלֵּל הַזֶּה, כְּשֶׁרָאָה שֶׁנִּמְנָעוּ הָעָם מִלְהִלּוֹת זֶה אֶת זֶה וְעוֹבְרִין עַל מֵה שֶׁפְּתוּב בְּתוֹרָה (דברים טו) הַשְּׁמֵר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דְבַר עִם לִבְכֶּךָ בְּלִיעַל וְגו', הַתִּקְוָה הַלֵּל פְּרוֹזְבוּל:

במצב שבו מיעוט העם יושב בנחלתו, אין דיני שמיטה נהוגים מכוח מצוה דאורייתא.8 במצב דברים זה, מערכת מחיקת החובות של מצות שמיטת כספים עמדה בפני קריסה, ורבים נמנעו מלהלוות כספים ליהודים קשיי יום בשנת השמיטה. הלל ביסס את תקנת הפרוזבול על פרצה קיימת בהלכות שמיטה, אשר אפשרה לבעלי חוב להפקיד בידי בית הדין את שטר החוב, ובכך, להוריד מעצמם את נטל הפדיון. זאת מכיוון שחובות אשר הופקדו בבית הדין אינם נשמטים בתום השנה השביעית.9 על ידי תקנת הפרוזבול, הלל מצא דרך לאפשר לבעלי חוב לעקוף דין דרבנן (שמיטת כספים בתום שנת השמיטה) על מנת לקיים מצוה דאורייתא של הלוואה לנזקקים. במלים אחרות, על ידי תקנת הפרוזבול, אותם רבנים אשר הורו ללווים לבטל הלוואות הם אלו אשר גם הציבו גבולות על רמת הסיכון של מלווים פוטנציאליים.

בימינו, צצה אופנה חדשה של לעג לממסד הרבני, בטענה שהוא מצליח למצוא, לנצל – ואפילו לייצר יש מאין – "פרצות" נוחות בהלכה. ציניקנים מהסוג הזה נהנים מאד להצביע על תקנת הפרוזבול כראיה שהרבנים יכולים להפוך את התורה על ראשה כרצונם, ולכופף את ההלכה כאות נפשם. רש"י, ועוד רבים וטובים מבין הראשונים והאחרונים, אינו מסכים אם הגישה הצינית הזאת: הוא הסביר שהחידוש של הלל הזקן היה בכך שהוא הפעיל עקרון הלכתי קיים מתחום הלוואה – עקרון שתוקפו מדאורייתא – על דין דרבנן. לא היה כאן מקרה של התערבות בקיום או אי-קיום של דין דאורייתא; אדרבא. הפרוזבול אפשר החזרת כספים לבעלי חוב, תוך רצון לקיים מצוה דאורייתא של הלוואה.

מצוות השמיטה יוצרות איזון חברתי: כאשר הנטל הכלכלי של שמיטת הארץ מתפזרת בין חלקי המשק השונים, נוצרת ערבות הדדית – ולכן מצות שמיטת כספים היא הצד השני של מטבע שמיטת הארץ. כאשר הן נשמרות כשני חצאים של מערכת כלכלית אחת שלמה, מצות שמיטת הארץ ומצות שמיטת כספים משמרים את המארג העדין של החברה היהודית, ובו בזמן מאירים בזרקור את סוד קיומנו ושגשוגנו: הארץ היא של ה'. נוכחותנו והמשך הצלחתנו בארץ תלויים בחסדי ה' – ובנכונות שלנו לבנות ולטפח חברה מתוקנת וקדושה המבוססת על עקרונות של ערבות הדדית.

⁸ רש"י מסכת גיטין דף לו עמוד א

בשביעית בזמן הזה - והלל כרבי סבירא ליה דאמר שביעית להשמטת מלוה בזמן הזה דרבנן הוא ואף על גב דהלל בבית שני הוה סבירא ליה לאביי דבבית שני הואיל ולא היה יובל נוהג לא נהגו שמיטין מדאורייתא ודאמרינן בערכין (דף לב:): מנו יובלות לקדש שמיטין מדרבנן קאמר ומצאתי בתלמידי רבינו יצחק הלוי שכתב במסכת גיטין בירושלמי מנין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שיובל נוהג שנאמר וזה דבר השמיטה שמוט אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית אבל בת"כ ראיתי דשביעית נוהג בזמן שאין יובל נוהג ואומר אני שהוא מחלוקת.

⁹ משנה מסכת שביעית פרק י משנה ב

...האונים, והמפתה, והמוציא שם רע, וכל מעשה בית דין, אינן משמיטין. המלוה על המשכון, והמוסר שטרותיו לבית דין, אינן משמיטין:

